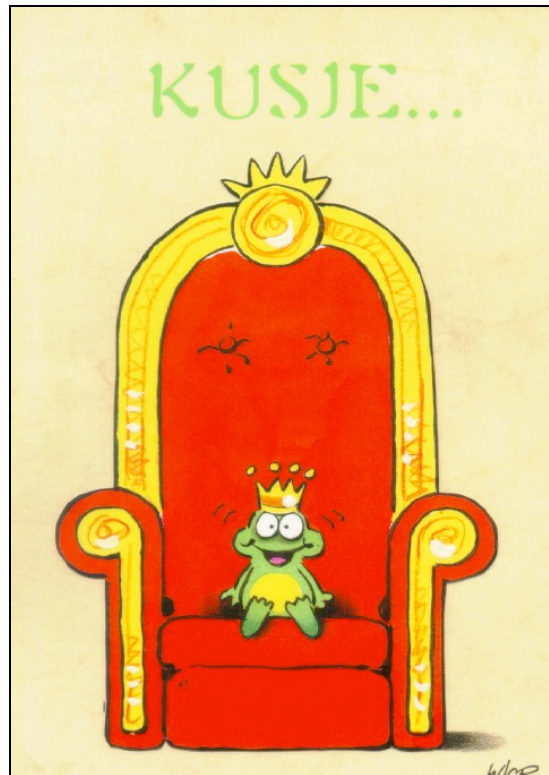

Symposium DOC Volksverhaal, werkgroep 'Homo Narrans'
Meertens Instituut, Amsterdam
Vrijdag 26 oktober 2012

VAN KIKVORS TOT DROOMPRINS **De wording van het sprookje**

Het is dit jaar precies 200 jaar geleden dat het eerste deel van de *Kinder- und Hausmärchen* van Jacob en Wilhelm Grimm gepubliceerd werd. De gebroeders hielden er een romantische theorie op na waar deze sprookjes vandaan kwamen. Omdat ze tevens taalkundigen waren, lag een vergelijking voor de hand van overgeleverde verhalen met overgeleverde talen, die gereconstrueerd konden worden tot in het oer-germaans. Sprookjes zouden volgens de gebroeders teruggaan tot mythologische verhalen uit een heidens-germaanse, pre-christelijke voortijd, en de verhalen zouden – net als taal steeds veranderend – tot in onze tijd mondeling zijn overgeleverd.

Inmiddels is deze romantische germaans-mythologische theorie achterhaald bevonden. Er zijn geen harde bewijzen voor mythes als voorlopers van sprookjes, alleen twijfelachtige reconstructies en wilde veronderstellingen op basis van soms wel heel vage overeenkomsten met oude mythologische teksten uit het Scandinavische domein. Als volksverhalen al bewijsbaar ver teruggaan in het verleden, dan mogen we vaak al blij zijn als de meesten in de middeleeuwen hun oorsprong hebben. Oudere verhalen kunnen soms uit de (schriftelijk vastgelegde!) Griekse en Romeinse overlevering stammen. Maar volgens een recente theorie is de oorsprong van veel hedendaagse sprookjes te vinden bij Italiaanse novellenbundels uit de zestiende en zeventiende eeuw. Avonturenverhalen die lang niet zo lieflijk en sprookjesachtig klonken als bij de gebroeders Grimm. Verder kunnen we vraagtekens plaatsen bij de rol van een 'pure'

mondelinge overlevering – die blijkt niet zo heel krachtig en is vaak slechts in staat om een paar generaties terug te kijken. Ons collectieve geheugen is veel vergeetachtiger dan we willen toegeven; we hebben niet voor niets het boek uitgevonden om teksten in te kunnen vastleggen. Volgens moderne inzichten zijn het regelmatig de boekuitgaven geweest die hebben gezorgd voor de revitalisering van de orale traditie. Het lijken juist de boeken van Straparola, Basile, Perrault, Madame d'Aulnoy, de *Duizend en één Nacht*, en de boeken van de gebroeders Grimm te zijn geweest, die de verhalen in onze geheugens levend hebben gehouden.

Dat neemt niet weg dat de sprookjes als genre niet meer weg te denken zijn sinds de Grimms. De sprookjes worden mondeling naverteld, uit boeken voorgelezen, in themaparken uitgebeeld, en dienen als inspiratiebron voor kinderliteratuur en volwassen films. Ook recente populaire Amerikaanse televisieseries als *Grimm* en *Once Upon a Time...* (2011-2012) bewijzen dat het sprookje nog altijd springlevend is.

Op het symposium 'Van Kikvors tot Droomprins: de Wording van het Sprookje' worden ontstaansgeschiedenis, receptie en voortbestaan van het sprookje volgens de moderne wetenschappelijke inzichten met kikkersprongen doorlopen.

Met het oog op het aantal beschikbare plaatsen is aanmelding vóór 20 oktober noodzakelijk. Aanmelden kan per [mail](#) bij Marianne van Zuijlen. Deelname aan het sprookjessymposium is gratis.

Programma

10.30 - 10.45	Welkom met koffie	
10.45 - 11.00	Opening	
11.00 - 11.30	Stijn Praet	'Nulla pagina docet?' Het Latijnse 'sprookje' van de ezelprijs als literaire palimpsest
11.30 - 12.00	Ludo Jongen	De sprookjesachtige Middeleeuwen
12.00 - 12.30	Daphne Hoogenboezem	Madame d'Aulnoy in Engeland
12.30 - 13.30	Lunch	
13.30 - 14.00	Richard van Leeuwen	Bestaat het Oosterse sprookje? Genrekwesties in tekst en receptie van de <i>Duizend en één Nacht</i>
14.00 - 14.30	Willem de Blécourt	De bronnen van de Broeders Grimm. Over de herkomst van toversprookjes
14.30 - 15.00	Pauze	
15.00 - 15.30	Theo Meder	Hoe universeel zijn de verhaalstructuren van sprookjes?
15.30 - 16.00	Vanessa Joosen	Moderne sprookjesbewerkingen in dialoog met de sprookjeskritiek
16.00 - 16.30	Afsluiting	
16.30 - 17.30	Borrel	

Abstracts

Stijn Praet: 'Nulla pagina docet?' Het Latijnse 'sprookje' van de ezelprijs als literaire palimpsest

Sprookjes en volksverhalen, een schijnbaar vanzelfsprekende associatie die sinds het invloedrijke werk van de gebroeders Grimm in ons collectief geheugen is gegrift, zowel binnen de artistieke en humane wetenschappen als bij het ruimere publiek... Hoewel er de voorbije decennia heel wat is veranderd in het veld van de sprookjesstudies, en de onderlinge relatie tussen folklore, literatuur, oraliteit en schriftelijkheid inmiddels een stuk genuanceerder en dynamischer wordt opgevat, blijft toch de veronderstelling wijd verbreid dat ieder sprookje zijn wortels kent in reeds bestaande volksverhalen die men vervolgens zou hebben aangepast, opgepoetst en neergeschreven. Wanneer we ons echter toelagen op sprookjesachtige teksten die behoren tot de Latijnse literatuur van de Oudheid en de Middeleeuwen wordt deze veronderstelling aanzienlijk op de proef gesteld. Het universum van de Latijnse literatuur is namelijk bij uitstek literair en tekstueel georiënteerd, steeds in een zelfbewuste verhouding tot de voorgangers en tijdgenoten van de eigen tradities; voor het 'volkse' blijft het relatief (niet geheel) gesloten. Het lijkt dan ook niet wenselijk dat we de studie van het Latijnse 'sprookje' zouden beperken tot folkloristische benaderingen, vooral niet wanneer de teksten in kwestie zich aan ons presenteren als literaire palimpsesten, teksten die ostentatief in dialoog treden met andere teksten en daardoor ook worden bepaald in hun opbouw en betekenis. De huidige lezing zal deze literaire dialoog illustreren aan de hand van de *Asinarius*, een twaalfde-eeuws spotepos dat wellicht beter is bekend van zijn adaptatie door de Grimms als 'Das Eselein'.

Ludo Jongen: De sprookjesachtige Middeleeuwen

Uiteraard werden in de Middeleeuwen verhalen verteld door mensen van hoog tot laag. Veel van die verhalen zijn voorgoed verloren omdat ze nimmer zijn opgetekend. Een klein aantal is wel op schrift gezet, maar heeft in het proces van verschriftelijking "klappen" opgelopen. De auteurs kenden immers hun klassieken en hebben de verhalen aangepast, zowel in wereldlijke teksten (bijvoorbeeld Arthurromans) als in geestelijke teksten (zoals heiligenlevens).

Daphne Hoogenboezem: Madame d'Aulnoy in Engeland

Vrijwel gelijktijdig met het begin van de mode van het sprookje in de literaire salons in Parijs in 1690, ontstaat er een debat over de definitie van dit nieuwe genre. De visies van de auteurs komen tot uiting door middel van verwijzingen in parateksten, zoals inleidingen en kaderverhalen, en in de sprookjes zelf. Naast de tekst spelen ook illustraties een belangrijke rol. In de beroemde verzameling van Charles Perrault, *Histoires ou Contes du temps passé* (1697), wordt met behulp van zowel tekst als beeld een visie van het sprookje als volksverhaal gecreëerd, terwijl Marie-Catherine d'Aulnoy juist het literaire karakter van haar sprookjes benadrukt in haar *Contes des fées* (1697). De sprookjesmode beperkt zich niet tot Frankrijk. Al snel worden er ook in het buitenland, onder meer in Engeland, edities van de Franse sprookjes gepubliceerd. Het debat over de definitie van het genre wordt voortgezet in de buitenlandse sprookjesboeken. De Engelse edities van Perrault bevatten over het algemeen getrouwe vertalingen en ook de

illustraties worden meestal nauwkeurig gekopieerd. In de Engelse edities van Mme d'Aulnoy's *Contes des fées* vinden we daarentegen vaak tekstuele veranderingen en nieuwe illustraties, die het genre keer op keer herdefiniëren. Met behulp van Franse en Engelse voorbeelden zal ik laten zien dat de illustraties een centrale rol spelen in de ontwikkeling en internationale receptie van het sprookjesgenre.

Richard van Leeuwen: *Bestaat het Oosterse sprookje? Genrekwesties in tekst en receptie van de Duizend en één Nacht*

De *Duizend-en-één-nacht* wordt vaak gepresenteerd als een omvangrijke verzameling van 'Oosterse sprookjes'. Nadere beschouwing laat zien dat de verhalen die in het werk zijn verzameld zo divers en gevarieerd zijn, dat de aanduiding 'sprookje' maar op een klein deel van toepassing is. Dat de vertellingen toch in het kader van sprookjesliteratuur werden geplaatst en op die manier in de achttiende eeuw de Europese literatuurtraditie binnendrongen, is vooral toe te schrijven aan de bovennatuurlijke en magische elementen die in veel verhalen voorkomen en die in Europa met sprookjes werden geassocieerd. In de receptie van de *Duizend-en-één-nacht* in Europa blijft het sprookjeselement een rol spelen, maar al snel ontstaat een genre dat breder en gevarieerder is: de Oosterse vertelling. Kenmerkend voor verhalen van dit type is dat de auteur een morele observatie uitdraagt en dat de scheidslijnen tussen werkelijkheid, fantasie en bovennatuurlijke krachten worden verkend. Kan men rond het midden van de achttiende eeuw nog spreken van Europese Oosterse sprookjes, vanaf het begin van de negentiende eeuw wordt het model van de *Duizend-en-één-nacht* vooral als inspiratiebron gebruikt voor wat de 'fantastische vertelling' moet worden genoemd. De invloed van Sjahrazaad moet dus vooral worden gezocht in de experimenten om literatuur als middel te gebruiken om een niet-waarneembare realiteit te verkennen, in genres die afgeleid zijn van de sprookjesvorm. In deze lezing zal de genre-diversiteit van de *Duizend-en-één-nacht* worden besproken en de manier waarop juist deze diversiteit de aanzet vormde tot integratie van het verhaalmateriaal in de Europese literatuur. Ofwel: hoe het 'Oosterse sprookje' het aanzien van de Europese literatuur heeft veranderd omdat het geen 'sprookje' was.

Willem de Blécourt: *De bronnen van de Broeders Grimm. Over de herkomst van toversprookjes*

Het 'veldwerk' van de Broeders Grimm bestond voornamelijk uit het optekenen van sprookjes uit de mond van hun naaste vrienden en bekenden (doorgaans dames van jongere leeftijd dan zij zelf). Daarnaast kregen ze verhalen toegestuurd van vrienden die iets verder weg woonden en excerpeerden ze ijverig de bestaande literatuur. Als bibliothecarissen ontleenden ze hun referentiekader aan gepubliceerd materiaal. Ze hadden dan ook nauwelijks idee van eigentijdse vertelsituaties en de daar ten gehore gebrachte repertoires. Nadere bestudering van de door hen opgetekende teksten leert dat hun toeleveraarsters veelal eigen versies brachten van al bestaande verhalen, of op basis daarvan een relatief nieuw verhaal componeerden.

Theo Meder: *Hoe universeel zijn de verhaalstructuren van sprookjes?*

Een centrale eerste vraag is natuurlijk: hoe universeel zijn sprookjes eigenlijk? Als je naar de overlevering kijkt dan kwam het genre eigenlijk voor op het hele Euraziatische continent, met inbegrip van het Midden-Oosten en Noord-Afrika. De Aboriginals in Australië en de Indianen in Amerika hadden wel volksverhalen, maar geen sprookjes met ridders en jonkvrouwen, prinses en prinsessen. Inmiddels zijn door migratie ook in Australië en Amerika de sprookjes verspreid. In 1928 publiceerde Vladimir Propp een boek waarin hij aantoonde dat er een basisstructuur bestaat waarop (bepaalde) sprookjes zijn gebaseerd. In de projecten *FACT* en *Tunes & Tales* gaan onderzoekers op zoek naar meer structuren in volksverhalen, dit keer met behulp van computers, tools en de Nederlandse Volksverhalenbank. De verwachting is dat het onderzoek bijdraagt aan grote vragen als: behoort verhalen vertellen tot de menselijke universalia? En bestaat er zoiets als een (universele) narratieve grammatica?

Vanessa Joosen: *Moderne sprookjesbewerkingen in dialoog met de sprookjeskritiek*

In mijn boek *Critical and Creative Perspectives on Fairy Tales* schets ik hoe moderne sprookjesbewerkingen niet alleen in dialoog gaan met de traditionele sprookjes, maar stel ik dat ze daarbij ook in verband gebracht kunnen worden met de debatten in de sprookjeskritiek. In deze lezing bespreek ik enkele bewerkingen en illustraties van sprookjes vanuit hun intertekstueel verband met de sprookjesinterpretaties van Bruno Bettelheim. Met zijn boek *The Uses of Enchantment* oogstte Bettelheim in de jaren zeventig en tachtig veel succes: zijn visie dat sprookjes therapeutisch konden werken sprak een breed publiek aan, na een periode waarin er vooral veel kritiek geleverd was op de verouderde ideologie van het sprookje. Toch kwam er al gauw weerstand tegen de interpretaties van Bettelheim: hij werd ondermeer beschuldigd van seksisme, kindonvriendelijke interpretaties en plagiaat. In dit debat kunnen ook sprookjesbewerkingen en illustraties ingezet worden om over de psychoanalytische waarde van sprookjes en de problematiek rond Bettelheim te reflecteren.